

Capdepera

ara fa 700 anys

PAU CATEURA

Ajuntament de Capdepera

CAPDEPERA ARA FA 700 ANYS

El Portalet, la porta més antiga del recinte.
(Foto: Pau Cateura.)

Capdepera

ara fa 700 anys

PAU CATEURA BENNÀSSER

Apèndix

GUILLEM MORRO VENY

Ajuntament de Capdepera
2018

Capdepera ara fa 700 anys

© del text: Pau Cateura Bennàsser

© de l'apèndix: Guillem Morro Veny

© de l'edició: Ajuntament de Capdepera

Maquetació i fotocomposició: Documenta Balear S.L.

Impressió: Gràfiques Xisco

Dipòsit legal: PM-2.268-2000

PRESENTACIÓ

La commemoració dels 700 anys del decret de creació del Castell de Capdepera per Jaume II ha marcat una fita festiva que difícilment oblidarem. Dins del programa d'actes que dissenyà la comissió dels 700 anys hem tengut el luxe de poder comptar com a conferenciant amb el professor d'Història Medieval de la UIB, Pau Cateura. D'aquestes conferències n'ha resultat l'obra que teniu a les mans.

Mancats d'estudis sobre els nostres orígens, són d'agrair aquestes col·laboracions i, especialment, l'interès que el Professor Cateura ens ha dedicat.

Els pobles projecten els seus impulsos a partir d'unes bases històriques. No comptar amb aquests referents suposa la pèrdua de les senyes d'identitat i dels nexes culturals que defineixen el territori.

És d'esperar que amb el pas del temps i amb l'impuls que ha suposat la celebració dels 700, anem construint el nostre referent històric com a element clau de l'articulació d'una consciència col·lectiva gabellina.

Sols amb la comprensió del passat sabrem construir el futur.

Climent Alzina

CAPDEPERA ARA FA 700 ANYS

PAU CATEURA BENNÀSSER
Professor d'Historia Medieval de la UIB

1. Introducció

Tothom sap que Capdepera compareix per primera vegada a les fonts cristianes en motiu de la signatura del tractat de vassallatge dels musulmans de Menorca. El fet és important –el domini cristià arreu del Mediterrani sembla ja irreversible– però té poc a veure amb el desenvolupament d'aquesta contrada.

Més important va ser el repartiment entre els conqueridors catalans. Tot el districte d'Artà va passar a ser propietat del rei, patrimoni reial. Després Jaume I va repartir el territori seguint uns criteris clars:

a) El mateix terme territorial prioritzava un element: la defensa. Per això el rei va crear feus o cavalleries a favor d'ordes militars, ordes religioses, cavallers i escuders, seguint el criteri d'adjudicar dues cavalleries (Bellpuig), una cavalleria (cavallers) i mitja cavalleria (escuders). Els titulars dels feus gaudien de llicència per a construir torres i fortituds (*fortitudines*).

b) Per tal d'equilibrar l'element feudal, el rei va cedir als homes de Marsella un total de 21 alqueries (amb 2.576 quarterades) dins el terme.

Tant els qui tenien els béns com a feus com els qui els posseïen com a alou (els marsellesos) van colonitzar les seves terres emprant l'emfiteusi i l'arrendament. Començava aleshores la clara distinció, dins la propietat feudal, de la propietat lliure de càrregues (alou), la propietat vinculada a serveis armats (la cavalleria) i la possessió o domini útil (l'emfiteusi) obligada a prestacions econòmiques.

Per sobre de tot el sistema hi havia la jurisdicció reial. Per això Jaume I va nomenar, des de ben prest, un batle a la contrada d'Artà, que representava els seus interessos econòmics.¹ També des de ben aviat les rendes reials eren embarcades als ports de la contrada i transportades per mar fins a la Ciutat de Mallorca. Amb això s'estalviava el cost del transport per terra, dues o tres vegades més car que el transport per mar.

¹ Cinze anys després de la conquesta, el 1245, ja figura com a una institució regular el batle d'Artà (Pau CATEURA: "Las cuentas de la colonización feudal (Mallorca, 1231-1245)" a *En la España Medieval* 20 (1997), p. 109.

2. La Mallorca del 1300

El 1298, després de 13 anys d'ocupació de les Balears pels reis d'Aragó, Jaume II va recuperar el regne de Mallorca. Havia tingut l'habilitat i la perseverància necessària per a gaudir d'aquell moment. Des de 1285 havia vinculat el retorn del regne de Mallorca a la resolució de la qüestió de Sicília. Ara, mercès als tractats internacionals, se li retornava el que era seu. Jaume II de 1298 és un rei enfortit i segur que té el regne de Mallorca dins el cap.

Cal recordar que Jaume II havia governat les illes en nom de son pare entre 1256 i 1276 i després, ja com a rei, des de 1276 fins a 1285. Per això no se li podia negar experiència de govern i iniciatives, encara que els projectes del rei van quedar enderrocats per l'esmentada ocupació aragonesa de 1285.

Ara era diferent. El rei podia projectar amb seguretat el que volia fer. Hi havia a Mallorca coses que anaven bé, com el desenvolupament comercial, d'altres que necessitaven redreçar-se, com l'ocupació del territori, i d'altres que s'havien de crear de bell nou, com el muntatge tèxtil.

En el camp mallorquí eren evidents els desequilibris. La població se

BATLIES REIALS I PARRÒQUIES A FINAL DEL SEGLE XIII

concentrava a certs indrets mentre a d'altres, degut a les mancances, les terres se dedicaven a pastures. Però això era només una part del problema. Una part important de Mallorca estava fora del control reial. Eren els senyorijs o capdalies laiques de titulars catalans, com el comte d'Empúries i el vescomte de Bearn, i capdalies religioses com les porcions temporals dels bisbes de Barcelona i de Mallorca. En total quatre grans senyorijs.

L'estratègia reial va ser comprar els senyorijs laics (cas de la capdalia de Bearn) i signar convenis o pariatges amb les esmentades autoritats religioses. La política de Jaume II i de Sanç va tenir com a conseqüència la concentració, en mans reials, del domini directe i jurisdiccional sobre quasi tot el territori. Només el senyoriu del comte d'Empúries, a l'entorn de Muro i Santa Margalida, va restar fora de la seva jurisdicció.

Però des de la conquesta s'havia produït un fenomen que ara el rei volia redreçar. El repartiment reial de Mallorca de 1232 va consolidar la propietat familiar a l'entorn d'alqueries i rafals (en el cas d'Artà 62 alqueries i només un rafal).² A la llarga va cristalitzar un tipus de poblament dispers, de foravilers a l'entorn de les seves explotacions. A la Mallorca del segle XIII no hi ha nuclis rurals d'importància, deixant de banda el cas d'Inca. És cert que l'any 1248 hi ha un cens de noves parròquies rurals, però un bon nombre de les esglésies esmentades no articulen ni jerarquitzen cap concentració poblacional significativa.

La Mallorca de 1300 és una illa deficientment defensada. Solament la Ciutat de Mallorca i tres vells castells musulmans tenien encomanada aquesta funció. Però tant la badia d'Alcúdia com tota la façana sud-est de l'illa, farcida de cales i ports, restaven sense una defensa adient. Casualment la indefensió de l'esmentada contrada coincidia amb un dèbil poblament.

Com veim, en els plans reials de Jaume II hi ha moltes coses entrellaçades. No va ser menys important la recerca de rendibilitats a través del desplaçament de població cap a polígons d'explotacions agràries. Els pagesos nouvinguts pagarien cens, delme i primícies. La seva concentració en viles-municipis facilitaria el seu paper d'instruments financers de la Corona.

3. Els plans en marxa: dos models de viles

Els projectes de Jaume II passaven per una concentració de la població en noves viles bé per nova creació, bé per desplaçament.³ Fins i tot les viles antigues, amb un població ja consolidada, van ser objecte d'impactes com

² R. SOTO: *Còdex català del llibre del repartiment de Mallorca*, Palma, Conselleria d'Educació i Cultura, 1984, p. 37, 72-75.

³ Un estudi clàssic sobre el tema a G. ALOMAR: *Urbanismo regional en la Edad Media. Les Ordinacions de Jaume II (1300)*, Barcelona, Editorial Gustavo Gili, 1976.

la creació de residències reials (Manacor, Sineu, Valldemossa) i instal·lacions com cellers, forns i presons.

El model de les noves viles mallorquines estava inspirat en les pobles catalanes dels segles XII i XIII. Catalunya tenia una llarga tradició colonitzadora, com ens ha demostrat el treball sistematitzador realitzat per Jordi Bolós.⁴ Segons aquest autor, durant els segles esmentats hi ha un seguit de pobles de nova creació i que segueixen un mateix model morfològic:

- a) Plànols més o menys regulars.
- b) Viles creades pels reis, comtes i autoritats religioses.
- c) Viles projectades amb una plaça o mercat.
- d) Solien tenir murada i un castell al costat.

e) Les parcel·les per a construir eren iguals o semblants (a la vila d'Ulldecona, a la comarca del Montsià, les parcel·les eren quadrades, de 30 metres per 30 metres. En total 900 metres quadrats).

Aquest model serà adaptat a les condicions de Mallorca, on hi havia una major disponibilitat de terres. Això determinarà, per exemple, que les parcel·les urbanes siguin més grans, com veurem.

Dins els plans ideals dissenyats pel rei i els seus consellers les noves viles de Mallorca havien de tenir 25 quarterades, 12,5 quarterades envoltades de mur i les altres, 12,5, com a barri extramur.

Cada parcel·la o cairó per a construir casa devia tenir un quartó (1.775 metres quadrats). Si cada poble devia tenir 100 pobladors o caps de família, les 25 quarterades esmentades permetien la creació de 100 solars per a construir.

Però el solar teòric, de 1775 metres quadrats, sembla ser una "unitat de compte", del qual s'havien de restar els espais comunitaris com els carrers,⁵ plaça de la vila i església parroquial. Els cementiris es projecten fora de les viles, amb una superfície de mig quartó. Això era un element de modernitat i higiene. Cal dir que a les ciutats medievals les esglésies i els seus voltants feien tradicionalment de cementiris.

Seguint els plans reials, les directrius no eren solament concentrar la població en noves viles sinó també incloure un pla de colonització agrària. Això significava posar a disposició dels nous pobladors una bossa de terres de 1512,5 quarterades, distribuïdes de la següent forma:

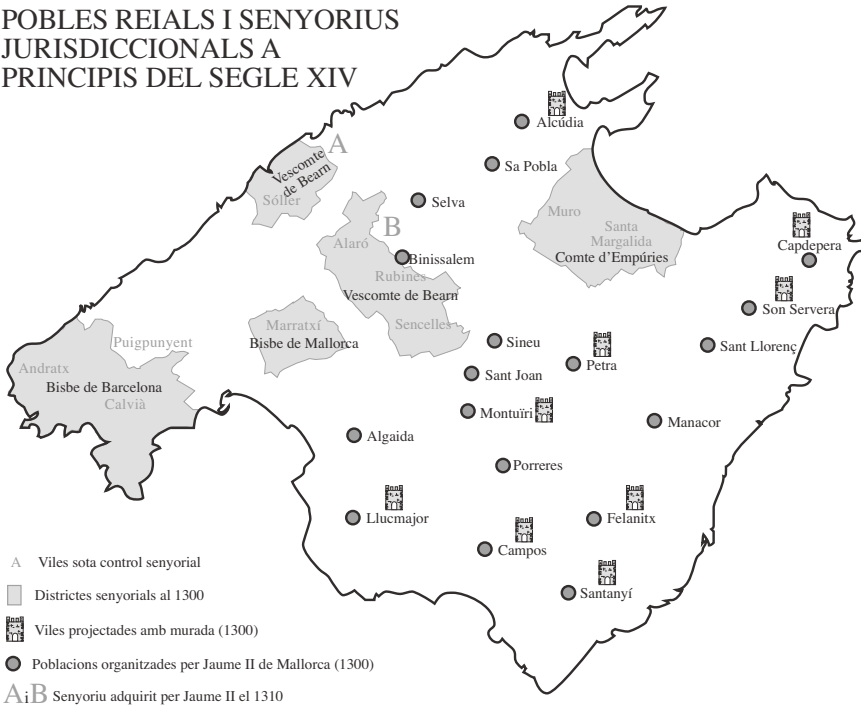
- a) 500 quarterades de terra de llaurar per a conrò de cereals i vinya (en parcel·les de 5 quarterades per a cada poblador).
- b) 1000 quarterades de garriga, per a pastures (en parcel·les de 10 quarterades per poblador).

⁴ "Els pobles de Catalunya a l'Edat Mitjana. Aportació a l'estudi de la morfogènesi dels llocs de poblament" a *Territori i societat a l'Edat Mitjana* II (Universitat de Lleida, 1998), pp. 69-138.

⁵ Havien de tenir 6 metres d'amplària.

POBLES REIALS I SENYORIUS JURISDICCIONALS A PRINCIPIIS DEL SEGLE XIV

c) 12,5 quarterades per a horta de la vila (en parcel·les de mig quartó per cada poblador).

Si sumam la superfície assignada a vila (25 quarterades) i a funcions agrícoles (1512,5 quarterades), en total l'impacte teòric de les noves pobles era de 1537,5 quarterades.

Els nous pobladors havien de fer despeses considerables en el seu nou assentament. El pressupost de fer casa nova no devallava de 100 sous. Després hi havia un seguit de prestacions o censos:

–Pel solar de la casa el rei havia establert un preu màxim d'1 sou i mig, però a Felanitx s'arribaven a pagar fins a 6 sous.⁶

–Per cada quarterada de llaurar es pagaven fins a 5 sous (50 sous per explotació).

–Per cada quarterada de garriga, 1 sou (10 sous per explotació).

–Per cada horta, de mig quartó, 1 sou i 3 diners.

Només tenint en compte aquests conceptes els nous conradors havien de fer inversions considerables: 100 sous per la casa, fins a 67 sous i 3 diners

⁶ Pel que fa a les ordinacions, a Felanitx van ser publicades per J. VICH i J. MUNTANER: *Documenta regni Maioricarum (miscelánea)*, Palma de Mallorca, Ajuntament de Palma, 1945, pp. 71-74.

de censos anuals, i 33 sous i 9 diners en concepte d'entrada. En total 201 sous. Per això el rei va posar a disposició dels nous conradors el préstec privat, però sotmès a intervenció pública tant en el tema del límit dels préstecs, com dels interessos i terminis d'amortització.

Pràcticament totes les noves viles, situades a la zona del pla i marina de Mallorca, van ser estructurades segons el disseny morfològic esmentat. Però deu anys després de la seva arrencada, la realitat va imposar importants modificacions als projectes inicials: Algunes de les viles projectades van fracassar (Capocorb, a Lluçmajor; Palomera, al terme d'Andratx). Altres viles, com Montuïri, no havien construït el mur quasi vint anys després, malgrat el terreny assignat.⁷

Finalment, en altres viles no sembla haver-hi projectes de colonització agrària, sinó solament projecte de concentració de la població dins una pobla murada. Aquest és el cas de Capdepera i possiblement d'altres viles.

Això significa que els projectes de Jaume II van desembocar finalment en dues realitats diferents: concentracions de població amb plans de reordenació agrària, i simples concentracions de població amb finalitats defensives.

4. La població concentrada: Capdepera

Santanyí, Campos, Capdepera ("deves la torre d'en Nunis") i Son Servera ("deves lo port de Banyeres") compareixen per primera vegada a les conegudes "ordinacions" de 1300. El rei pensava aplicar-hi la mateixa fórmula que ja he esmentat: 12 quarterades de vila murada i altres 12 de barri extramurs.

Però finalment no va succeir així. Vegem què pogué passar perquè Capdepera restàs sense pla de colonització agrària. Per això hem de tornar enrere, en temps de l'ocupació del regne de Mallorca per Alfons III. Un sector dels cavallers mallorquins va seguir fidel Jaume II de Mallorca. Entre ells s'hi trobaven els fills d'en Miquel Nunis. El 1288 el rei d'Aragó va ordenar l'embargament de tots els edictes a l'ex-rei de Mallorca.⁸

Els Nunis van ser embargats, però el rei va decidir destinar de manera diferent els seus béns a Manacor i a Capdepera. El rei va adjudicar la cavalleria dels Nunis, dins Manacor, a uns cavallers aragonesos, els germans Ferran i Sanç Pérez d'Andosella, en premi de la seva participació a la conquesta de Menorca. En canvi, els béns dels Nunis a Capdepera no van ser donats a ningú sinó arrendats a particulars, com Ferrer de Sant Just.⁹

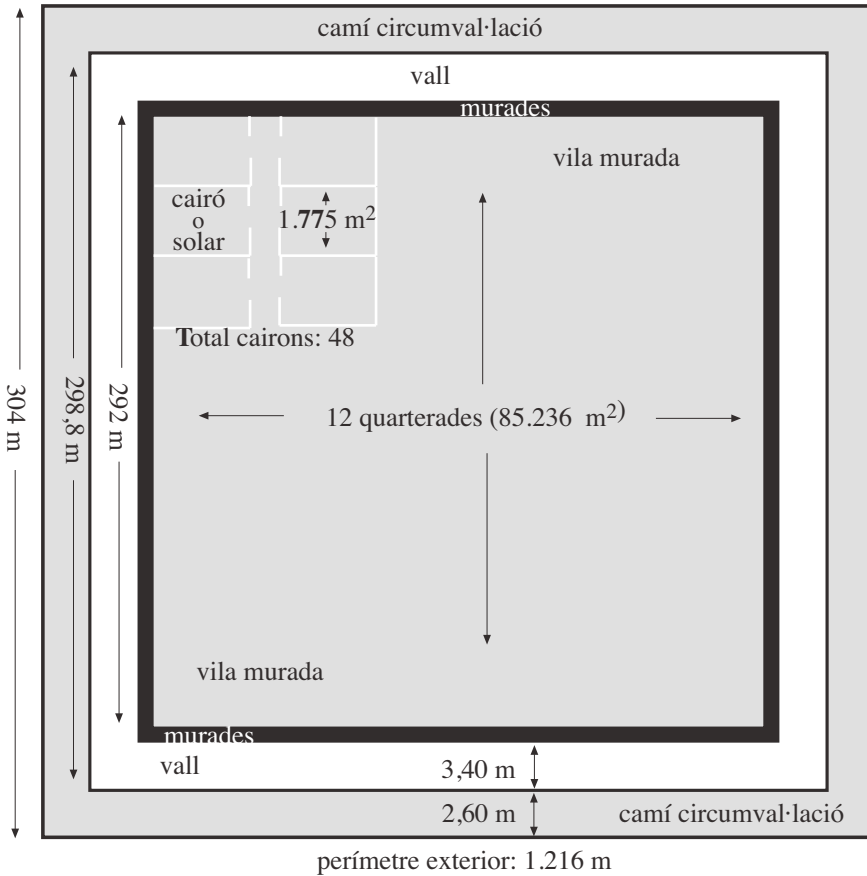
⁷ Encara l'any 1319 s'estableixen cairons, dins Montuïri, confrontants amb el lloc assignat per mur (R. ROSSELLO: *Montuïri abans i després de 1300*, Mallorca, 1998, p. 42).

⁸ L. LLITERAS: *Artà en el siglo XIII (Estudio y documentos)*, Palma de Mallorca, Ed. J. Mascaró Pasariús, 1967, p. 206.

⁹ ARM, ECR 644, fol. 58 r.

PROGRAMACIÓ DE VILES AMB UN NUCLI MURAT

L'any 1298 Jaume II de Mallorca va recuperar el regne de Mallorca. Evidentment calia esmenar les represàlies dels reis d'Aragó respecte als cavallers fidels. Però el rei, en lloc de tornar-los els béns confiscats de Manacor, va signar amb els Nunis un pacte indemnitzatori. Cada any, la procuració reial els lliuraria una renda de 50 quarteres de forment i de 100 quarteres d'ordi.

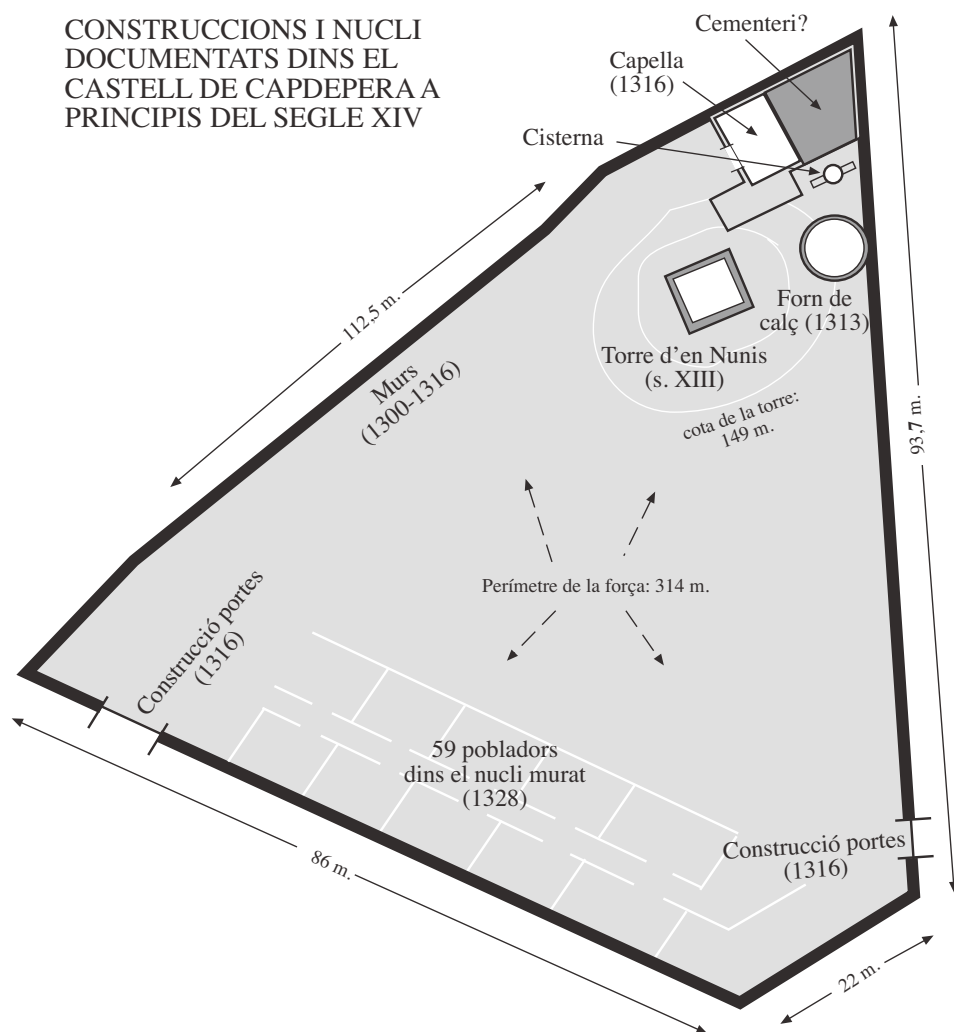
Quant als béns dels Nunis a Capdepera el problema no és tan fàcil de resoldre, perquè s'hi encreuen tres elements:

- No consta cap pacte o indemnització com l'esmentat.
- El rei projecta una vila a la "torre d'en Nunis".

¹⁰ El 1301, Pere Blanquer establia a Guillem Frigola cases, corral i quintanes, situats a la vila d'Artà, sota domini de Miquel Nunis que ingressava delme i tasca.

CONSTRUCCIONS I NUCLI DOCUMENTATS DINS EL CASTELL DE CAPDEPERA A PRINCIPIS DEL SEGLE XIV

c) Algunes compravendes realitzades a l'entorn de 1300 mencionen que paguen renda als Nunis.¹⁰

Què va passar? No ho sabem cert, però és ben possible que Jaume II retornàs als Nunis part dels béns que havien tingut a Capdepera-Artà, però no tots. Entre els béns que el rei volgué retenir hi figurava Capdepera, on el rei tenia projectat fer-hi vila. Però si seguim amb aquesta mateixa hipòtesi hauríem d'explicar per què si el rei va retenir la propietat de Capdepera no hi va haver un pla de colonització agrària semblant a altres viles o almanco no n'han quedat deixalles documentals. Aquest "camí que no passa" només

té una sortida. Realitzar una investigació exhaustiva de les fonts històriques, és un repte que potser hauria de dur a terme l'actual consistori.

Els temes col·laterals semblen més plausibles. Si el rei ha decidit construir una pobla fortificada "deves la torre d'en Nunis" el 1300 és per raons estratègiques: pel control dels accessos per Cala Rajada i Canyamel; perquè ja hi havia un nucli defensiu, com era l'esmentada torre d'en Nunis; i perquè baldament hi hagi muntanyes com el Puig dels Molins, el Puig Ceguer i el Puig de Sa Cova Negra, amb més bones condicions de vigilància del litoral, tenen també alguns inconvenients: en cap d'ells no hi ha una defensa feta equiparable a la torre d'en Nunis, el Puig de Sa Cova Negra era massa elevat (234 metres) i el Puig Ceguer (175 metres), massa abrupte.

Per altra banda, l'indret escollit per a fer la pobla de Capdepera tenia una altra virtut: bona visibilitat de la costa i a 4 Km. de distància, en línia recta, del litoral. Això volia dir que els gabellins, tot d'una en veure l'enemic que s'apropava, podien preparar amb temps la defensa.

Capdepera no va tenir un pla de colonització agrària ni tampoc un barri extramurs. Les raons semblen evidents. Els polígons agraris que hem esmentat eren el principal atractiu de les noves viles, cosa que atreïa la gent a anar-hi a viure i a establir-s'hi. Però una vila com Capdepera, sense una oferta de terra poc atractiu podia tenir per als pagesos forasters. Per altra banda, una vila o barri extramurs a un lloc tan proper a la costa era una cosa de guillats. Era donar facilitats als possibles enemics que podien utilitzar els esmentats barris com a parapet per a combatre la vila amb tota tranquil·litat.

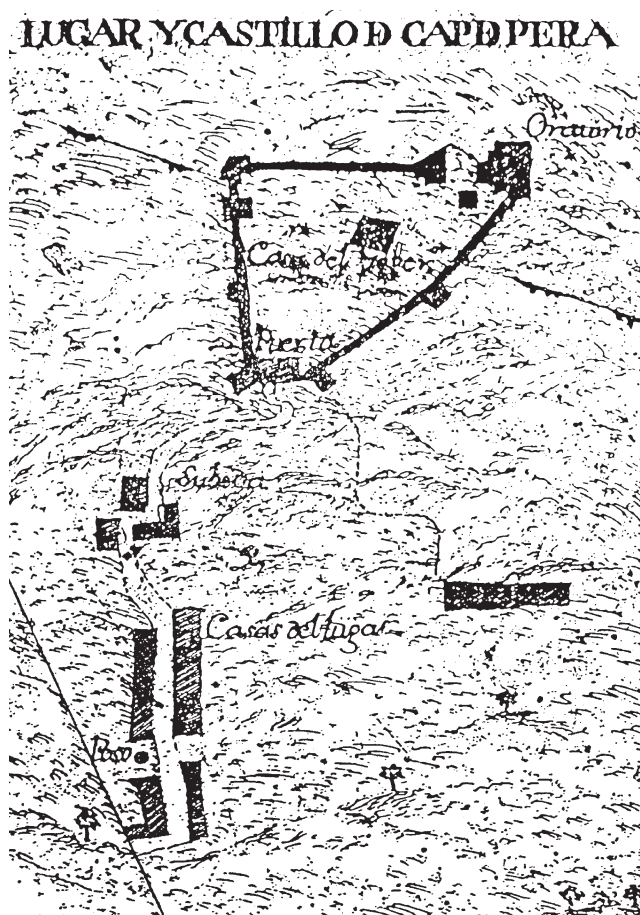
En resum, la vila fortificada de Capdepera va limitar-se a fer el paper de concentració de la població dels voltants. A les noves viles creades per Jaume II el rei oferia als nouvinguts un futur o millora de la seva situació econòmica. A Capdepera el rei només va poder oferir seguretat als qui ja vivien a la contrada.

Però, pels gabellins, la seguretat que podien oferir els murs de Capdepera no compensava les despeses i inconvenients del trasllat. Ells ja tenien casa, feia 70 anys que vivien a les seves possessions, vorera de mar, i se n'havien sortit.

Davant aquesta situació de "desobediència civil" la monarquia no va tenir altra opció que fer-se càrrec de les despeses. La Procuració Reial va pagar les obres dels murs de Capdepera i de la capella. Després, ja en temps del rei Sanç, van prometre als gabellins un ajut de 200 sous per a construir casa dins el mur. Però dels 200 sous, sembla que només en reberen 100,¹¹ i els Procuradors Reials precisaren que eren a títol de préstec i

¹¹ Aquest era el preu de fer casa nova. Per aquest preu se venien cases a Montuiri en els anys 1307-1308.

Plànol inclòs a l'obra de Jeroni Berard *Viatge a les viles de Mallorca*, 1786.

no de subvenció. Encara el 1328, els gabellins reclamaven els 100 sous que mancaven.

Però 1328 és una data important per a Capdepera. Sabem que el préstec-subvenció esmentat havia beneficiat 59 persones o caps de família. Són els primers pobladors de la vila.¹²

Des de la data esmentada resultava evident que s'havia esvaït el projecte de colonització agrària i la consegüent atracció de nous pobladors i que l'únic que restava en peus era el reagrupament de la població dels voltants. Però el relatiu fracàs del projecte inicial deixava pendents alguns temes nous: el tema de l'autonomia civil (la presència d'un batle reial i la constitució de

¹²

A Montuiri, vint anys abans, ja hi havia 84 propietaris de cases.

municipi), i religiosa (amb la creació d'una parròquia). Un i altre seran temes recurrents des de bon començament.

Establir un límit a les pobles de 100 pobladors o caps de família per part de Jaume I per a poder construir un municipi o batlia va ser un repte insuperable per a Capdepera. No sembla que després de 1328 la població gabellina superàs els esmentats 59 veïns. Això significava continuar amb la dependència administrativa i religiosa d'Artà, on, per cert, la situació tampoc no era gaire bona.

El mateix any 1328 els llibres de la Procuració Reial anoten que l'escrivania d'Artà es va llogar per solament 2 lliures i que el batle de la vila va ingressar per justícies 1 lliura i 16 sous (al poble de Sineu el mateix any pel mateix concepte el batle va ingressar 23 lliures).¹³ La situació no va millorar en els anys següents. En els anys 1335-1339 no es va ingressar res del dret d'escrivania *per ço que munten més les messions que la reebuda*.

Tot això eren males notícies. Difícilment es podia procedir a una segregació municipal de Capdepera, quan el municipi d'Artà, del qual depenia, enregistra defícits per a l'administració. És ben possible que l'eliminació de la devesa de Ferrutx i el seu establiment a particulars a canvi de més de 50 lliures anuals estigués condicionat per la necessitat de millorar el compte de resultats que enregistra l'administració reial a Artà.

Malgrat això, els gabellins insistiren en el desig d'assolir la independència administrativa. El 1338 nomenaren batle de la vila el castellà de Capdepera. Els anys 1343-1344 van demanar al governador la segregació d'Artà i el 1351 van tornar a insistir sobre el mateix tema. El resultat va ser que Capdepera va quedar representada en el municipi d'Artà amb una quarta part dels jurats i dels consellers.¹⁴

5. La vila-força de Capdepera

L'aspecte de la fortalesa actual té poc a veure amb el que va ser la vila medieval de Capdepera. Avui una abundosa vegetació envaeix els voltants de les murades. Les pluges i el vent han dipositat a la part baixa terra i pedres fins a formar una capa gruixada. Solament resten les runes d'algunes de les cases que hi havia a l'interior del recinte. L'entrada o accés pel Portalet és ampla. La torre d'en Nunis, esmotxada i convertida en la base d'un molí de vent. La capella engrandida.

Si ens situam als segles XIV i XV l'aspecte de Capdepera era bastant diferent. No hi havia vegetació als voltants perquè era donar avantatges als enemics que s'hi podien emboscar. L'erosió del sòl no havia produït els

¹³ ARM, RP-3042, s/f.

¹⁴ E. AGUILO: "Sobre la separació de les parròquies de l'Almudaina (Artà) i Cap de la Pera", en el *Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana* 10 (1903-1904), pp. 321-322.

efectes que veim avui, d'una capa, d'uns 2 metres de gruix a la part inferior pel drenatge de les aigües i possiblement per empedrament dels carrers. L'accés al Portalet devia ser estret i sota el control de la primera filera d'esptlleres que flanquejen l'esmentada porta. La capella, finalment, molt més petita que l'actual i en forma de torre a l'angle o esperó de la fortalesa.

Quan les autoritats de l'illa es dirigien als batles d'Artà o quan es prenia nota de les obres realitzades a Capdepera sempre parlaven de la *força* de Capdepera. Amb aquest nom apareix per primera vegada als comptes de la Procuració Reial de 1316 i amb aquest nom se'l va conèixer fins a 1336, però des de 1332 va començar a ser designat com a castell del Cap de la Pera. El 1336, per exemple, es parla d'obres realitzades en *los castells de Sentueri, e de Alaró e del Cap de la Pera*.

El concepte de *força* a l'Edat Mitjana era polivalent, encara que es destaquen dos significats principals:

- a) La part més alta i més fortificada d'una població, que constitueixi plaça forta (aquest és el cas de Girona i Sant Pere de Vilamajor, al Vallès).
- b) Fort o fortalesa (cas del castell de Montner, al cim d'un puig, al Rosselló).¹⁵

Malgrat tot va acabar imposant-se el concepte de castell. Encara el 1359 Pere el Cerimoniós parlava de les forces que defensaven les illes.

La força-castell de Capdepera era de propietat reial. Va ser el rei qui pagava les obres dels murs, qui va donar un préstec-subvenció als pobladors i qui pagava el sou dels seus guardians i el benefici dels clergues que servien a la capella.

Les obres de la fortalesa de Capdepera degueren començar el 1300, segons un projecte anònim elaborat en el cercle de consellers reials. Però les obres van tenir una cronologia de realització més que centenària. La raó era bàsicament la concurrència de les esmentades obres amb moltes d'altres iniciatives promogudes en aquella mateixa època per la monarquia i des de mitjan segle XIV per la prioritat absoluta donada a la fortificació d'Alcúdia. Cal indicar que el 1356 i en anys següents, entre les viles obligades a aportar homes qui treballassin a les obres d'Alcúdia, hi figura Artà-Capdepera amb 30 individus.¹⁶ Tot plegat va determinar que les obres de Capdepera es fessin a empenes:

- a) Construcció del mur: Des de 1300 a 1316. En aquesta darrera data van ser clavades les portes de la força. D'aquesta etapa no s'han conservat comptes ni liquidacions del que s'estava fent a Capdepera, encara que s'es-

¹⁵ J. COROMINES: *Onomasticon Cataloniae*, Vol. IV, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1995, p. 225.

¹⁶ A. MAS, G. ROSSELLO i R. ROSSELLO: *Història d'Alcúdia (de l'època islàmica a la Germania)*, Mallorca, Ajuntament d'Alcúdia, 1999, pp. 167-174.

Llenç del Sud del recinte. A la fotografia queda ben visible el corriment de terres que ha arribat a encegar les espitlleres que es veuen al fons. (Foto: Pau Cateura.)

taven construint els murs. Solament en el darrer any i de forma un tant inesperada compareix un compte detallat del treball dels fusters. Després les obres s'acomodaren a les circumstàncies.

b) Guerra amb Gènova (1330-1336): se van fer obres indeterminades a Capdepera des de 1332. El mestre d'obres era Pere Sabater. La minuta de despeses no detalla què es va fer (*tiraren pera e calç*).¹⁷

c) Guerra amb el Marroc (1337-1339): Jaume III va establir un finançament estable per a les obres de Capdepera. De les ajudes i impositcions recaptades a Artà s'havien de consignar 100 lliures a les obres de Capdepera. El 1338 treballaven a Capdepera els mestres d'obres Berenguer i Arnau Lombarda. El 1339 se posaren *portes noves que feren al dit castell*.¹⁸

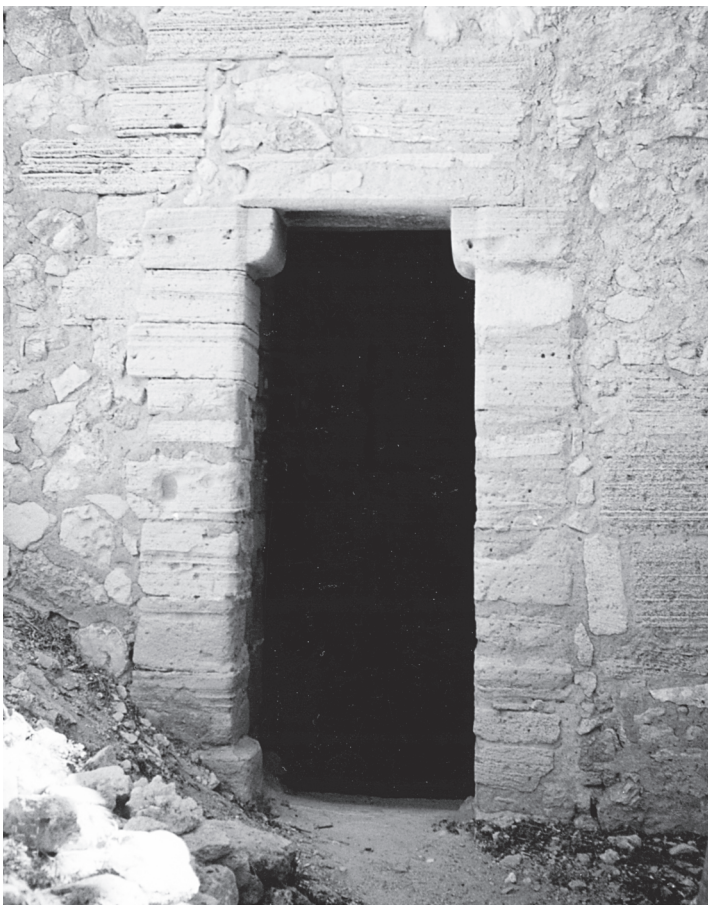
d) Reintegració de Mallorca a la Corona d'Aragó (1342-1343): noves previsions defensives, però no se conserva detall de les obres.

e) Desembarcament de Jaume III (1339-1349): pel que fa a Capdepera solament consta que el governador ordenà que la cisterna fos arreglada i s'omplís d'aigua i es transportassin unes pedres al dit castell (*moles trenca-des de molins*).

¹⁷ ARM, RP-3045, fol. 30 r.

¹⁸ ARM, RP- 3051, fol. 38 v.

Portal d'accés a la
torre d'en Banya.
(Foto: Pau Ca-
teura.)

Les obres continuaren en èpoques posteriors, pràcticament fins al segle XVIII, encara que la concepció i disseny medieval del recinte no van ser modificats en els seus aspectes essencials.

En passar al primer pla el caràcter militar de la vila de Capdepera va organitzar-se el seu comandament. A nivell local, la vila-castell estava sota la direcció d'un guarda que depenia directament del lloctinent o governador de Mallorca.

El primer responsable de la custòdia de Capdepera va ser Jaume Palou, devers l'any 1328. Se li donà una remuneració anual de 12 lliures, sou que va restar congelat més de 200 anys. El 1562, els guardes de Capdepera encara cobraven l'esmentada quantitat. A tall de comparança el mateix any 1331 les quantitats que cobraven els alcaids dels castells de Mallorca eren les següents:

–Bellver i Pollença: 30 lliures cadascun.

–Alaró i Santueri: 25 lliures cadascun.

–Guarda del Palau de Manacor: 6 lliures.¹⁹

La diferència de sou depenia més d'un criteri social que de la dificultat o del treball. Els castells estaven dirigits per cavallers o donzells, mentre que el guarda de Capdepera o del Palau de Manacor eren particulars, veïns de la mateixa vila.

Les guerres que sovintegen des de principis del segle XIV obliguen a una nova organització militar. El centenar de cavalls armats, que eren la base de la defensa de Mallorca, eren poca cosa quan es produïa una guerra o simplement augmentava la intensitat dels atacs piràtics. Per aquesta raó se van establir tres tipus de mesures de precaució:

a) La creació d'un estol de 4 galeres per a la guarda de les mars de les Balears, en el 1316.

b) L'organització de Mallorca en districtes militars.

c) L'habilitació d'una cavalleria i infanteria populars.

Els nous districtes militars eren anomenats capitànies i estaven sota la direcció d'un cavaller o donzell, designat pel lloctinent o governador. Cada capitania reunia un grup de pobles de l'interior i de la marina. El sistema va ser posat en marxa a rel de la guerra amb els benimerins. Des de bon començament, els 1338-1339, consta la *capitania de les parts de Cap de la Pera* que agrupava tots els homes d'armes de les viles de Sineu, Sant Joan de Sineu, Petra, Artà i Capdepera. Després, des de l'any 1343, Sant Joan de Sineu va ser assignat a la capitania de Santanyí.

Per un alistament realitzat en el 1359 sabem el nombre d'homes i cavalls de la capitania de Capdepera:

a) Nombre de cavalls: 48 (Artà i Capdepera n'aporten 19).

b) Nombre d'homes aptes: 640 (Artà-Capdepera: 178; Sineu: 313; Petra: 149).

Els mobilitzats devien pagar-se el seu propi equip defensiu, armes i menjar. L'equip mínim pels qui tenien cavall o rossí va ser establert l'any 1349: cuirassa, bacina, barbuda, llança i arc. La resta, amb les armes que disposassin (llança, espasa o ballesta).

En situació de perill, segons un ordenament de 1376, una vila fortificada tenia el deure de:

a) Arreplegar queviures i aigua.

¹⁹ ARM, RP- 3044, fol. 43 v. Les despeses de personal al servei del castell de Bellver eren de 225 lliures any; Santueri: 188 lliures; Alaró: 148 lliures; i Pollença: 121 lliures. Com veïm, la guarda del castell de Capdepera resultava molt barata.

²⁰ E. FAJARNES: "Temores de una invasión de Alcudia", en el *Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana*, VII (1897-1898), pp. 209-210.

El portalet té una tipologia molt semblant a la petita porta de la torre d'en Nunis del segle XIII, reproduïda a la imatge.
(Foto: Pau Cateura.)

b) Establir un dispositiu de vigilància diürna (talaies) i nocturna (escoltes).

c) Guardar la vila amb vigilants situats en les torres i portes. De nit totes les portes devien restar tancades, de dia se n'obrien una o dues.²⁰

Tots els extrems precedents resulten aplicables a Capdepera, vila emmurallada amb unes característiques pròpies.

Qui va dissenyar Capdepera sabia el que feia. Va escollir el terreny adient: zona elevada, amb difícil accés i bona visibilitat. Aquesta elecció estalviava la construcció d'una vall, tal com Jaume II havia prescrit en les noves viles del pla.

Llenç de la tanca, vora del Portalet, amb una filera de sis espitlleres que defensen el camí d'accés. Una de les espitlleres, la de més a la dreta, va quedar quasi absorbida per la torre d'en Banyà. (Foto: Pau Cateura.)

Després va venir el projecte de l'obra. Si l'objectiu era concentrar la població dels voltants això imposava uns límits evidents pel que fa a superfície i característiques de l'obra defensiva. El resultat d'aquestes reflexions va ser un pla quadrangular imperfecte. Un dels llenços, el més curt (situat al sud-oest), va ser habilitat per a una defensa més efectiva del Portalet. Quant al tipus de mur, va ser escollit el de tanca, que podia fer el paper, a la vegada, de mur de càrrega de les cases adossades.

Ara vegem els elements més característics del castell, tenint en compte que va ser habitat durant cinc segles, cosa que implica nombroses adaptacions i reformes del projecte original:

1) Torre d'En Nunis: és l'element originari de la defensa de la contrada i el que va justificar la construcció de la vila-força de Capdepera. En l'actualitat l'esmentada torre està esmotxada i forma la base d'un molí de vent. Té una petita porta al centre de la seva cara sud, a nivell del sòl. Les seves mides són de 7,10 metres per 7,64 metres, 4,60 - 5 metres d'alçada i el gruix dels seus murs oscil·la entre 102 cm. i 106 cm. Els seus elements defensius es redueixen a unes petites espitlleres (de 3 cm.X 34 cm., a 80 cm. del terra) en grups de tres per cada cara de la torre. Les seves arestes estan reforçades en blocs de marès i la resta, encofrat. A tall de comparança, la torre de Canyamel té unes mides de 16,5 metres per 16,5 metres i una alçada de 16

Espitllera vora la porta del rei en Jaume construïda en petits blocs de marès. (Foto: Pau Cateura.)

metres. Però cal pensar que mentre la torre d'En Nunis conserva la seva estructura original, la torre de Canyamel va ser reformada i engrandida en posterioritat al segle XIII. És possible pensar que la torre d'En Nunis tengués una altura original de 10 metres.

2) La tanca: el seu circuit supera una mica els 300 metres de longitud. El seu gruix, a la zona de l'entrada del Portalet, és de 120 cm. i a la resta entre 100 cm. i 103 cm. Si seguim les mides tradicionals mallorquines això significava 5 pams. L'altura de la tanca és de 7,50 metres (equivalents a 38,5 pams). Com veim, hi ha una curiosa coincidència entre el gruix del mur de la torre d'En Nunis i el de la tanca del castell. Segons les ordinacions de Jaume II, les tanques de les viles emmurallades devien tenir un mínim de tres pams de gruix, tot això degut al seu doble objectiu de mur de defensa i de mur de càrrega de les cases adossades.

A tall de comparança, podem dir que el gruix de les murades d'Alcúdia, construïdes a la mateixa època, és de 2 metres i la seva alçada, de 9

Doble espitllera, una d'elles aparellada per l'adossament d'una torre. (Foto: Pau Cateura.)

metres des del fons de la vall. Aquesta major alçada venia justificada perquè Alcúdia, a diferència de Capdepera, està en lloc pla.

Una tanca d'un metre de gruix no permetia amplit. Endemés les teulades de les cases (pensem que l'altura del mur, per la part exterior, és de 7,50 metres) condicionaven la seva presència. Sembla, doncs, que la defensa fonamental es realitzava des de la filera baixa de les espitlleres i des de les torres.

3) espitlleres: en l'actualitat hi ha dues fileres d'espitlleres, una primera al nivell de les cases que hi havia construïdes i una segona, a la part superior, a la vertical i formant part de la mateixa peça dels merlets. Com he dit abans, la defensa fonamental es degué fer a l'Edat Mitjana des de la primera filera, on hi ha les espitlleres més grans (fins a 44 cm. per 82 cm. d'obertura amb la cara inferior horitzontal i oblíqua per a millorar l'angle de tir).

4) Capella i cisterna: la capella forma part del disseny original de la força de Capdepera.²¹ La seva ubicació en el lloc més inaccessible del recinte ve determinat pel seu mateix caràcter de lloc sagrat, que es pretén posar

²¹ Ja en temps del rei Sanç (1311-1324) va ser establert un capellà, que ingressava un benefici eclesiàstic pagat anualment per la Procuració Reial.

el més lluny possible de les espoliacions dels enemics, i pel seu caràcter defensiu, integrant-se en el mur de la força. La cisterna, just devora de la capella, es troba allà mateix per altres raons. L'aigua, en condicions de setge, era un bé escàs (cal recordar que el 1349 sols es menciona una cisterna) i estratègic. Per això l'esmentada cisterna està colocada també a un dels indrets més inaccessibles de la força.

5) Portes, torres i matabans: Amb excepció del Portalet, la resta d'elements esmentats s'incorporaren en dates avançades del segle XIV i segles posteriors. No responen a un disseny original, sinó a la necessitat d'adaptar i millorar el sistema defensiu de la fortalesa. El Portalet és una porta petita amb arc de mig punt, de 2,56 metres d'altura i 1,48 metres d'amplada, ben defensada per la filera d'espitlleres situades en el mateix llenç del mur i per davall de la qual discorria el camí d'accés.

Com a conclusió general cal dir que el primitiu projecte de Jaume II de crear una pobla a Capdepera, amb les mateixes característiques que la resta, va fracassar. Solament un estudi exhaustiu de la documentació ens donaria les causes d'aquesta singularitat. Aleshores, el projecte va quedar esbiaixat i convertit en una altra cosa: un reagrupament de la població dels voltants.

Aquesta reconversió del projecte inicial va determinar que l'administració s'involucràs en la construcció i defensa del recinte i concedís subvencions als pobladors com no es va produir en cap altra vila, on els nous pobladors solament podien comptar amb finançament privat.

Municipi de Capdepera.
Fragment del Mapa de
l'illa de Mallorca,
d'Antoni Despuig, 1785.

Els factors indicats van influir en el disseny de la força de Capdepera. Podríem resumir la filosofia del projecte dient que amb una gran economia de mitjans es van cercar màximes prestacions. Entre murada i tanca es van decantar per la segona. La tanca feia, endemés, el paper de mur defensiu i de mur de càrrega de les cases adossades. Les mateixes cases van ser convertides en reductes i ampits des d'on es disparava per les espitlleres. Casa i guerra, guerra i vida quotidiana, por i esperit de supervivència queden barrejats en el record dels homes i dones que hi viviren.

Mesquida

Sò Barquer

Sò Terrassa

Sò Jaumell

Tàfona

Sò Guicmo

El Puig

Capdepera

Claper

Argol

Sò Cuyera

Sò Gregori

Sò Bassó

Heretat

Sò Favar

Sò Vador

Sò Amoyana

Cala

Reco

Ferredu

Arenal

Caló de Agu

Fuente de la C

